

Nimwegen, O. van, *'Deser landen krijchsvolck'. Het Staatse leger en de militaire revoluties (1588-1688)* (Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 2006, 552 blz., ISBN 90 351 2941 5).

De Nederlandse geschiedenis heeft een curieuze verhouding met het militaire bedrijf. In de laatste eeuwen was Nederland niet in staat zich zonder hulp van andere mogendheden te verdedigen tegen agressie. Allianties waren al vanaf het ontstaan van de Republiek noodzakelijk geweest, maar vanaf de latere achttiende eeuw werden deze verbintenissen echter niet meer gekenmerkt door relatieve gelijkwaardigheid van de betrokkenen. De Republiek, en later het koninkrijk, was gedoemd tot de rol van *junior partner* – het sloepje achter het lineschip. Het overzeese imperium rechtvaardigde geruime tijd nog de aanwezigheid van de Nederlandse staat onder de middelgrote mogendheden; ook deze positie was echter afhankelijk van de grotere spelers op het toneel. Daarmee waren de marges van de Nederlandse internationale positie vastgelegd. Nederland kon zich opstellen als voorvechter van internationale orde en neutraliteit (al dan niet onder de paraplu van een machtiger beschermheer), of als weinig assertieve bondgenoot in asymmetrische allianties. Hoewel beide rollen een evidente militaire component konden hebben, suggereerden zij eerder prudente diplomatie dan martiale hoogstandjes.

Vanuit een langere termijn perspectief roept de verhouding tussen de Nederlanden en oorlogvoering echter andere associaties op: de Republiek is immers uit oorlog geboren. Binnen enkele decennia na afloop van de Italiaanse oorlogen (1494-1559) werd het strijdtoneel in de Nederlanden generaties lang een leerschool voor soldaten uit geheel Europa. De sterkste legers van vroeg modern Europa, eerst de Spanjaarden en later de Fransen, trachtten achtereenvolgens deze gebieden te veroveren. Hun vergeefse pogingen leidden tot twee langdurige krachtmetingen, de eerste genoegzaam bekend als de Opstand of Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), de tweede naar analogie aan te duiden als de 'Veertigjarige Oorlog' (1672-1713). In het decennium voor de Vrede van Munster telde het Staatse leger zo'n 60.000 manschappen – 4% van de bevolking van 1,5 miljoen, en meer dan vijfmaal de omvang van de vaker bezongen strijdkrachten ter zee. Rond 1700 was zelfs het veldleger, het mobiele deel van het leger dat op veldtocht ging, deze omvang al ruimschoots voorbij gegroeid. Daarnaast speelde het Staatse leger niet alleen rond 1600, maar ook in de decennia rond 1700 een voortrekkersrol in tactische en organisatorische vernieuwing. Zowel in kwantitatief als kwalitatief opzicht was het leger van de Republiek dus belangrijk, binnen de landsgrenzen en op het internationale toneel.

Ondanks deze in het oog springende militaire rol van de Republiek in haar 'Gouden Eeuw' bleef oorlogvoering een ondergeschoven kind in de Nederlandse academische geschiedschrijving. Europese staten die hun autonomere rol op het wereldtoneel langer konden behouden, vertonen wellicht mede daarom een veel uitdrukkelijkere gehechtheid aan de slagkracht en reputatie van hun legers. Dat weerspiegelde zich in een sterkere band tussen de academische

geschiedschrijving en de gespecialiseerde historici verbonden aan militaire instituties. In Nederland was deze verbinding niet afwezig, maar zeker minder sterk ontwikkeld. Daarin is de laatste tijd enige beweging gekomen. De recentere contacten tussen academie en leger hebben echter vooral gestalte gekregen op het terrein van de negentiende- en twintigste-eeuwse geschiedenis – de periode dat de Nederlandse staat, met uitzondering van zijn rol in de koloniën, in militair opzicht reeds was gemarginaliseerd.

Een nieuw werk geeft nu in alle breedte een beeld van het Staatse leger in zijn hoogtijdagen. De auteur, Olaf van Nimwegen, verdiende zijn sporen als archiefkenner en specialist bij uitstek van de militaire geschiedenis van de Republiek. Een tiental jaren geleden verscheen zijn dissertatie over de logistiek van het Staatse leger op het hoogtepunt van de militaire machtsontplooiing van de Republiek in de Spaanse Successieoorlog (1701-1713). In 2002 kwam hij met een algemener opgezette studie naar de militair-politieke positie van de Republiek in de eerste helft van de achttiende eeuw. *De Republiek als grote mogendheid* maakte plausibel dat pas na de Oostenrijkse Successie-oorlog (1740-1748) de positie van de Republiek in Europa snel afbrokkelde. Van Nimwegens nieuwste werk overtroeft de twee voorafgaande studies. Naast een overzicht van de twee grote krachtmetingen in de periode 1588-1688 biedt het een thematische analyse van de structuur en het functioneren van het Staatse leger. Het werk toont dat de auteur zijn van oorsprong sterk op het leger gerichte perspectief heeft weten te verbreden zonder aan scherpte of detailkennis in te boeten.

Deser landen krijchsvolk vult een grote en opmerkelijke lacune in de literatuur, die sinds jaar en dag gaapte tussen enerzijds oudere standaardwerken als *Het Staatse Leger 1568-1795* van Ten Raa en De Bas en anderzijds recentere studies die het krijgsbedrijf bezien vanuit de optiek van staatsvorming en legerfinanciering, maar krijgshandelingen en legerorganisatie terzijde laten, zoals de studie van Marjolein 't Hart, *The Making of a Bourgeois State*. Op slechts één punt kan Van Nimwegen voortbouwen op een relatief rijke literatuur: de legerhervormingen van Maurits en Willem-Lodewijk in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw hebben veel aandacht gekregen. Zij vormen een referentiepunt in het debat over de Europese vroegmoderne 'militaire revolutie'.¹ Kenmerkend is dat ook hier de auteur met een afwijkende analyse komt, die zeker invloed zal krijgen op de lopende discussie over militaire veranderingen in Europa.

Het boek valt uiteen in twee delen, die respectievelijk de perioden 1588-1648 en 1648-1688 behandelen. Elk van de delen is vervolgens weer uit thematische en chronologische hoofdstukken opgebouwd. Deze formule werkt niet bij voorbaat trefzeker; in een op dit terrein toonaangevend boek van Jeremy Black leidde het bijvoorbeeld tot een nodeloos detailrijke herhaling van voorbeelden.² Van Nimwegen heeft dit risico succesvol weten te omzeilen door

¹ Zie een weergave van de debatten in *BMGN*, CXVIII (2003) afl. iv themanummer: *Legerorganisatie en oorlogvoering in de Lage Landen tijdens de zestiende en zeventiende eeuw*.

² J. Black, *European warfare* (Londen, 1994).

de beschrijvingen zeer beknopt te houden. Zijn vijf thematische en zes chronologische hoofdstukken bieden nu een basisoverzicht in gebeurtenissen over de gehele eeuw, naast een uitvoerige analyse van het functioneren van het leger. Men treft bekende episoden als Nieuwpoort, het beleg van Oostende, de verwickelingen van het Rampjaar, maar ook allerlei confrontaties die eerder niet tot de algemene historische literatuur doordrongen. Van Nimwegen beschrijft ze op gelijke hoogte, zonder opsmuk, maar met een rijkdom aan zeventiende-eeuwse citaten. De begeleidende citaten zijn kleurrijk, maar ook inhoudelijk verhelderend. Tijdens het gevaarlijke Veluwe-offensief dat in 1629 het Staatse beleg van 's-Hertogenbosch moest opbreken, dreigde Ernst-Casimir enig volk dat de Spaanse invallers zou voeden 'datelijk te sullen doen dootschieten' (186); Wesel verdedigde zich in 1672 niet tegen de Fransen – 'de wijven van de stad' dwongen de gouverneur de poort te openen. (365) Commentaar op krijgshandelingen uit allerlei bronnen vergezelt de beschrijving. Men krijgt de indruk dat Van Nimwegen over elk van de kort aangeduide episoden een omstandig op bronnen gebaseerd relaas zou hebben kunnen schrijven. Ook de woordkeus van de auteur verradt de nabijheid van het rijke archiefmateriaal waarop deze studie is gebaseerd. Van Nimwegen sluit aan bij de relevante discussies in de onderzoeksliteratuur, maar theorieën en concepties staan niet in het centrum van zijn aandacht. Dit doet zeker geen afbreuk aan de leesbaarheid van de tekst.

Hoewel *Deser landen krijchsvolk* als overzichtswerk een lacune vult, zal het boek wellicht nog meer gewicht in de schaal werpen als analyse van de veranderende legerorganisatie en als bijdrage aan de discussie over de militaire revolutie in Europa. Het debat over de militaire revolutie is inmiddels over zijn hoogtepunt. Een consensus is ontstaan waarin de snelle en revolutionaire verandering die aanvankelijk werd gelijkgesteld aan de systematische toepassing van vuurkracht in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw verbrokkelde tot een optelling aan kleinere en grotere sprongen over de gehele periode tussen 1350 en 1815. Bovendien benadrukten verschillende auteurs, waaronder prominent de eerder genoemde Jeremy Black, de structurele beperkingen waaraan de oorlogvoering tot in de negentiende eeuw onderhevig zou blijven. Van Nimwegen brengt de zaak op enkele punten in beweging. Belangrijk is zijn preciezere omschrijving van de aard van de veranderingen in de periode 1590-1610 en 1672-1688. De eerste periode kende een belangrijke tactische verandering, de invoering van het salvovuur met de daarmee samenhangende aanpassingen van bewapening, omvang van tactische eenheden, en invoering van tal van militaire exercities. Anders dan voorheen werd verondersteld bleef de legerorganisatie en de financiering echter voortbestaan op oude voet.

Van Nimwegen onderstreept het privé-ondernemerschap in het leger, en wijst op het 'diep gewortelde wantrouwen' (245) tussen staat en leger. De overheden zagen hun geld wegglippen in frauduleuze praktijken van ritmeesters en kapiteins; deze kleinondernemers van het militair bedrijf meenden op hun beurt dat de staat de lasten van oorlogvoering ten onrechte op hun schouders afwentelde. Beide partijen hadden gelijk: ze beschreven twee kanten van één verschijnsel. De staat verlaagde de soldijordonnanties zowel voor gedeserteerde als voor gesneuvelde of gewonde soldaten, zodat compagnies-

commandanten hun persoonlijk krediet moesten aanspreken om hun compagnie op sterkte te houden. De verleiding was dan groot om bij de monsteringen die de basis vormden voor soldijbetalingen ‘valse’ soldaten of passevolanten tussen de gelederen te zetten, waardoor de betaalmester werd gefopt. De structurele verschillen tussen papieren en effectieve sterkte van legers werden hierdoor vergroot; bovendien leidde de beperkte financiële verantwoordelijkheid van de staat tot een plafond met betrekking tot de omvang van het leger. Pas in de periode na 1672 werd deze lastige patstelling opgelost doordat de staat een grotere verantwoordelijkheid ging dragen voor de betaling, en daarmee de compagniescommandanten een last van de schouders nam. Het plafond van de legersterkte werd daardoor verhoogd. Van Nimwegen wijst er ook op dat pas met Willem III een staand leger ontstond, waarin soldaten niet slechts in de winter of voor de duur van de oorlog bijeen bleven. Reducties na het tekenen van de vrede bleven bestaan, maar de organisatie- en commandostructuur van het leger werd gehandhaafd. De conflicten met de Engelsen hadden onder De Witt reeds tot een modernisering van de vloot geleid; de slechte staat van het leger aan de vooravond van de Franse inval maakte de noodzaak van een soortgelijke hervorming van het landleger zonneklaar. De preciezere omschrijving van de twee fasen van hervorming in het Staatse leger in Van Nimwegens boek sluit uitstekend aan bij de baanbrekende studie van David Parrott over het Franse leger onder Richelieu.³ Beide werken onderstrepen het gegeven dat hervormingen slechts van de grond kwamen als gevolg van ernstige crisis, anders lieten overheden de zaak liever voortsukkelen. Zowel Parrott als Van Nimwegen wijst op de fundamentele veranderingen in het Franse leger aan het begin van de regeringsperiode van Lodewijk XIV: de Franse uitdaging dwong de rest van Europa, te beginnen de Republiek, in het nieuwe ritme mee te gaan lopen.

Tussen het chronologische overzicht en de bredere discussie over legerhervormingen staan tekstdelen die de bewapening en tactiek van de troepen bespreken. Ook hier weet Van Nimwegen te overtuigen door zijn kennis van zaken. Relatief bekende kwesties als de invoering van de conversie en het salvovuur worden in een nieuw daglicht gesteld, terwijl vervolgens ook de voortzetting van deze tactische verbetering door middel van het gelederenvuur en het peletonvuur aan bod komt. Ondanks alle kennis van wapentuig en krijgsgewoel die uit de tekst spreekt, is nergens sprake van goedkope heroïek of idealisering. Soms wordt moedig handelen geroemd, zoals het optreden van de mariniers onder Palm bij Woerden en Naarden (375, 383); even vaak wordt gewezen op missers, of op de dagelijkse misère die verbonden was met beleg en gevecht. Ook de stadhouders worden nuchter beschreven: Frederik Hendrik moest leunen op de ervaren Ernst-Casimir, Willem III op Johan-Maurits en Waldeck.

Dit boek verdient een centrale positie in elke discussie over het leger in de Republiek onder specialisten. Door de kennisrijke maar nuchtere stijl en de goedgekozen citaten kan *Deser landen krijchsvolck* bovendien een breder

³ Zie D. Parrott, *Richelieu's army: war, government and society in France, 1624-1642* (Cambridge, 2001).

publiek aanspreken. De bijlagen en het register versterken de functie die het als naslagwerk zal krijgen. Van Nimwegen heeft hiermee bewezen dat hij de onbetwiste autoriteit op dit terrein is. Hij toont daarnaast aan dat er over de oorlogvoering in de jaren van de Republiek veel materiaal is, en tal van belangwekkende vragen open staan.

Jeroen Duindam

Ittersum, M. J. van, *Profit and principle. Hugo Grotius, natural rights theories and the rise of Dutch power in the East Indies 1595-1615* (Brill's studies in intellectual history CXXXIX; Leiden, Boston: Brill, 2006, lxii + 538 blz., €149,-, ISBN 90 04 14979 1).

Bij de onlangs gehouden verkiezing van de grootste Nederlander bezette Hugo de Groot (1583-1645) uiteindelijk een schamele 31^e plaats (www.de-grootstenederlander.pi.net). Voor intellectueel Nederland echter heeft De Groot inmiddels wel de status van BN'er bereikt. Zijn boekenkist is dan ook als 'venster' in de Nederlandse canon geschiedenis opgenomen (www.entoen.nu), maar grensverleggend onderzoek naar de grote geleerde vindt vooral buiten Nederland plaats. Een voorbeeld hiervan is *Profit and principle*. Het boek bevat de bewerkte tekst van het proefschrift waarop Martine van Ittersum in 2002 aan Harvard is gepromoveerd. Het boek omvat een uitgebreide inleiding, zes hoofdstukken en een uitleiding. Ten opzichte van de tekst van de dissertatie is vooral de inleiding uitgebreid met het leven van De Groot en er is een afsluitend hoofdstuk over De Groot als lobbyist opgenomen.

Zoals de titel aangeeft gaat het boek over twee zaken: (natuur)recht en de Nederlandse machtsuitbreiding in Azië. En dit alles binnen de context van de Nederlandse strijd tegen de koning van Spanje. De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), opgericht in 1602, groeide gedurende de eerste twee decennia van haar bestaan uit tot het grootste kaapvaartbedrijf van de Republiek. Gedurende het eerste octrooi (1602-1623) heeft de Compagnie tussen de 150 en 200, vooral Portugese, schepen buitgemaakt, met een geschatte waarde van ongeveer tien miljoen gulden. Zonder de inkomsten uit deze zogenaamde 'vrije neering' zou de VOC failliet zijn gegaan. Daarnaast kon de expansie in Azië alleen maar plaatsvinden ten koste van de Portugezen. Immers, bij het Verdrag van Tordesillas (1494), waarbij de niet-Europese wereld tussen de Spaanse en Portugese kroon was opgedeeld, was Azië aan de Portugezen toegevallen, maar de Nederlandse opstandelingen waren in oorlog met de koning van Spanje en niet met die van Portugal. Dat er tussen 1580 en 1640 een personele unie tussen de Spaanse en Portugese kroon heeft bestaan, staat hier min of meer los van. Kortom, er moest een list worden verzonnen waarom de Nederlanders, lees de VOC, het recht zouden moeten hebben om Portugese schepen te mogen kapen. Op verzoek van de VOC-bewindhebbers verschaftte Hugo de Groot de juridische onderbouwing van de kaapvaart tegen de Portugezen. Over deze juridische list gaat *Profit and principle*.

Het boek begint nogal traag met een, naar mijn smaak, te lange inleiding over het leven en de tijd van Hugo de Groot. Ongetwijfeld is dit op verzoek van de redactie aan de oorspronkelijke tekst toegevoegd. Maar een verbetering is dit nauwelijks te noemen.

Hoofdstuk één gaat over de geruchtmakende neming van de *Santa Catarina* door Jacob van Heemskerck in 1603. De vloot van Van Heemskerck was nog uitgerust door de Verenigde Compagnie te Amsterdam, één van de zogenaamde voorcompagnieën. De aankomst van de *Santa Catarina* in